

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (47+477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ДВОРЯНСЬКИХ ПРЕДВОДИТЕЛІВ У СТРУКТУРІ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII-XIX ст.).

Юрій Русанов

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
Україна, 14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53
e-mail: y.rusanov@rambler.ru

Еволюція законодавчо оформлених прав дворян Російської імперії, на шляху не лише набуття комплексу особистих преференцій і привілейованого економічного статусу, а й впливового політичного стану, включала процес дарування державою права на виняткову внутрішню корпоративну організацію.

Неабияку роль у трансформації статусу дворянства, зокрема, розширенні можливостей для його участі у цивільній службі, відіграв маніфест Петра III «Про дарування вольності і свободи всьому російському дворянству» від 18 лютого 1762 р. [6, с.912-915]. У цьому контексті історик кінця XIX – початку XX ст. М. Чечулін підкреслював: «До маніфесту про вольності дворянства у російській провінції не було, можна сказати, ніякої громади: провінційні міста були цілком незначні, населення їх – цілком нечисленне – належало майже все до нижчого класу, адміністративних органів було дуже мало, і дворяни майже не брали в них участі – дворянство все було на службі» [23, с.27]. Оцінюючи такі погляди дослідника, слід погодитися із цитованими словами щодо значення маніфесту для дворянства, однак автору праці «Російське провінційне суспільство у другій половині XVIII ст.» (1889) все ж таки властиве деяке перебільшення ролі вказаного документу у внутрішньосоціальних та інфраструктурних трансформаціях Російської імперії того часу.

Безумовно, розширення прав дворян Російської імперії у 1762 р., на фоні знайомст-

ва їх значної частини з європейським життям та управлінням під час участі у Семилітній війні, стимулювало у деякій мірі відповідні внутрішні перетворення, принаймні у регіонах, у межах поміщицьких маєтків і садиб. Відтак, одним із наслідків прийняття маніфесту стало переселення дворян у провінції та, зародження відчуття «єдності своїх інтересів», станового та «корпоративного зв'язку» [1, с.6]. Однак, якщо у цей період лише виникає відповідне прагнення до консолідації, то безпосередній початок формування структури дворянського самоврядування, прийнято все ж таки відносити до 1766 р., коли у маніфесті Катерини II «Про створення у Москві Комісії для підготовки проекту нового Уложення та про вибори до неї депутатів» від 14 грудня було оголошено про скликання Комісії для створення проекту нового Уложення.

Право бути обраним на два роки повітовим предводителем дворянства мав будь-який дворянин, «що служить або не служить, якого б то чину або звання він не був, аби дійсно у тому повіті володів селом, і не був молодше 30 років». Власне до видання Жалуваної грамоти 1785 р., ця посада носила винятково почесний характер і не вимагала особливої зайнятості або виконання вагомих управлінських функцій, оскільки предводитель мав лише певним чином організувати повітове дворянство для проведення виборів до Комісії з підготовки проекту нового Уложення. Більше того, барон

С. Корф відзначав навіть випадковість започаткування охарактеризованих організаційних змін, спричинених реформуванням центрального управління: «Вся увага Катерини II була спрямована на підготовку проекту нового Уложення. Ця обставина, як це не може здатися дивним, і стала приводом для організації дворянського самоуправління. Для її широко задуманих реформ потрібні були думки представників різних станів і класів її великої держави...» [1, с.17].

Привілейованість посади предводителя, відповідно до маніфесту 1766 р. полягала у праві займати перше місце серед дворян та іменуватися «поважним», виконувати, в певній мірі, дискреційні повноваження у випадку необхідності навести порядок під час роботи виборчих зібрань. Окремо варто вказати й на те, що після обрання депутата, дворяни повинні були також підготувати для нього наказ. Цією роботою також керував предводитель, спостерігаючи, щоб до тексту не були включені «партикулярні вимоги, які завжди судовими органами повинні бути розглянуті» [2, с.1097, 1100]. Насамкінець, у тексті «Повноважень», які дворянство надавало предводителю, була зафіксована довіреність на виконання «особливих повелінь від влади, які стосувалися... становища всіх проживаючих у повіті дворян...» [2, с.1098]. Таким чином, створювалися потенційні шляхи комунікації між владою та привілейованою категорією населення саме за посередництва повітового предводителя, а підготовка депутатського наказу стала чи не першою опосередкованою формою колективної участі дворян в адміністративно-політичному управлінні Російською імперією, оскільки саме відповідні тексти багато у чому визначили характер майбутніх катерининських реформ. Зважаючи на це, можна говорити про початок поділу законодавчих актів (на першому етапі лише їх положень) на дві групи: 1) щодо визначення місця дворянських предводителів безпосередньо у системі дворянського станового самоврядування та, 2) щодо їх місця і повноважень у владній адміністрації.

Два десятиліття до появи маніфесту 1785 р. відзначені суттєвою трансформацією статусу посади повітового предводителя

дворянства, яка, перш за все, втратила характер тимчасової (для підготовки виборів дворянських депутатів до Комісії для підготовки проекту нового Уложення), адже спочатку була відновлена на два роки, потім – ще на два, а вже з 1771 р. – стала постійною. Так, у 1768 р. закінчився термін повноважень дворянських депутатів і процедура їх виборів, а разом з тим і предводителів, була повторена відповідно до окремого указу. При цьому «якщо дворяни погодяться мати предводителя того ж, то [слід] змінити лише його повноваження; надавши йому нові на два роки» [3, с.673]. По суті, мова йшла лише про подовження терміну дії попереднього указу 1766 р. Натомість, наступний указ, після завершення двох років, з'явився лише 29 квітня 1771 р. і зводився лише до посилення на документ 1768 р. [8, с.267]. Постійного статусу посада повітового предводителя дворянства набула 25 вересня 1771 р., коли новий указ прямо вказував на необхідність періодичного проведення відповідних дворічних виборів без особливих на те розпоряджень [9, с.315]. «Кардинальне» значення цього законодавчого нововведення на думку С. Корфа полягало у тому, що «уряд вперше визнав повітові дворянські товариства, як щось ціле, єдине; вони отримали свій постійний орган, що закріпило за ними... назавжди право окремого від урядового, станового управління» [1, с.86]. Більше того, вже наступний указ цього ж дня – «Про розпорядження губернаторам і воєводам, щоб кожний, спільно з вибраними від дворян предводителями свого повіту, здійснювали визначені у цьому указі перестороги від поширення прилипливої хвороби», – надав відповідним особам вказані загальноадміністративні повноваження. З огляду на це, посада повітового предводителя дворянства, будучи становою по своїй суті, відтепер, і ніколи у майбутньому не була, виходила за рамки лише однієї категорії населення. Очевидно, що побачивши у представниках привілейованої верстви надійних помічників, уряд у подальшому лише поглиблював з ними співпрацю. Зокрема, у першій половині 1770-х рр. було прийнято низку указів, які лише розширювали повітові адміністративні повноваження дворянства.

Прийняття 7 листопада 1775 р. «Установи для управління губерній Всеросійської імперії», хоч і було покликане, перш за все, упорядкувати адміністративно-територіальний поділ (особливо з огляду на розширення території та зміну статусу раніше приєднаних), чітко розподілити повноваження відомств, відокремити судову владу від урядових установ, спрямовувалося й на усунення недоліку щодо «недостатнього забезпечення [губерній] ...потрібними для управління людьми» [20, с.230]. Саме останнє визначило характер низки нововведень стосовно реформування місцевого управління у рамках подальшого формування дворянської станової корпорації.

Найбільш яскраво станове начало проявилось у совісних судах, адже дворянські представники у них брали участь у розгляді винятково дворянських справ. Характерно, що селянським представникам дозволялося не обмежуватися виборами засідателів з-поміж себе, а обирати їх з дворянського середовища, з учених і чиновних людей, а також – із різночинців. Відтак, засідателі від дворян фактично брали участь у судових засіданнях, коли розглядалися справи порушників закону, що належали до будь-якого стану. Натомість представники від міщан і селян не брали участі у судових засіданнях, на яких розглядалися справи дворян [25, с.535]. Саме таке твердження не дало змоги сучасній українській дослідниці В. Шандрі погодитися з думкою московської дослідниці Л. Писарькової, що совісні суди мали всестановий характер [17, с.410].

По відношенню до дворянських зібрань «Установа для управління губерній Всеросійської імперії» визнавала лише виборчий характер: обрання власних представників у загальноадміністративні та станові органи. Хоча, очевидно, що вже у цьому полягала опосередкована можливість впливати на систему повітового управління. Выборча служба все міцніше закріплювала дворянство на місцях, підвищувала його зацікавленість у вирішенні регіональних проблем. Слід вказати, що на посади предводителів могли балотуватися (а відповідно і брати участь у виборчих зібраннях) ті, хто володів у межах конкретного повіту або губернії земельною власністю. Зважаючи на це, тра-

плялися випадки обрання однієї особи на відповідні посади у різних регіонах, як це було з Д. Трощинським у 1812 р. Так, будучи обраним губернським предводителем у Київській і Полтавській губерніях, він віддав перевагу останній, оскільки «надіявся бути корисним там, де знаходить більшу однастайність» [1, с.350].

Наступне десятиліття у формуванні досліджуваного нами інституту влади (1775-1785 рр., до прийняття Жалуваної грамоти) може вважатися перехідним на шляху до зміцнення його статусу. Серед тогочасних нормативно-законодавчих нововведень і фактичних напрямків адміністративної діяльності вказаних осіб, а також загалом компетенції дворянських станових органів (наприклад, з точки зору їх залежності від губернської адміністрації) слід виділити наступні:

- підтвердження обов'язкової участі повітових предводителів у рекрутському наборі (1776 р.) [16, с.416];

- підготовка ними інформації про дворян повіту, які вступали на військову службу (1777 р.) [7, с.526-528];

- заборона губернаторам бути присутнім на дворянських зібраннях при виборах губернських предводителів (1778 р.) [12, с.760];

- законодавче визначення ролі губернських предводителів на дворянських зібраннях (головування, приведення присутніх і новообраних до присяги) [12, с.760-761];

- надання дворянам права відмовитися від виборної служби у випадку повторного обрання (1778 р.); ця норма породила у майбутньому (особливо у середині XIX ст.) безліч випадків ухиляння від посади;

- заборона обрання на посаду нижчу тієї, яку він займав перед цим (1778 р.), що безумовно надало ієрархічній системі занадто жорсткого характеру (втілення цього указу на практиці досить чітко простежується на прикладі списків Чернігівського намісництва [21, арк.2-5]);

- надання дворянським зібранням права: відправки до імператриці, в обхід генерал-губернаторів, депутатів; обговорення всіх питань, що стосувалися інтересів і потреб стану; організації дворянських складок (1778 р.), – це перетворило їх з виключно

виборних органів на органи станового управління [12, с.761-762];

– надання дворянам, які займали виборні посади, права отримувати пенсії за їх попередню службу (як відомо особам, які знаходилися на державній службі, це заборонялося) (1781 р.) [10, с.81-82];

– запровадження обов'язку повітових предводителів бути присутніми при розмежуванні земель (1781 р.) [11, с.124-125].

Останній період правління Катерини II (1785-1796 рр.), у сфері розвитку інституту дворянських предводителів, відзначений відсутністю важливих нормативно-законодавчих актів.

Нетривалим гальмуванням у розвитку дворянського станового управління та загалом процесі розширення дворянських прав характеризується правління Павла I (1796-1801 рр.). Чи не єдиним важливим нововведенням цього періоду, зважаючи на предмет нашого дослідження, став указ 6 лютого 1797 р., за яким право дворянства Малоросійської губернії (розділеної у 1802 р. на Чернігівську та Полтавську) отримало повноваження у сфері призначення суддів. Так, відтепер йому належало обирати відповідних кандидатів (3-4 особи), один з яких і затверджувався Сенатом [5, с.319]. Очевидно, що дворянська політика Павла I різко контрастувала як з попередніми історичними передумовами становища привілейованого стану, так і відповідними заходами його наступників, однак нетривалість правління цього імператора практично не мала наслідків для загального ходу розвитку інституту дворянських предводителів і загалом їх станових корпорацій.

На початку XIX ст. було не лише відновлено дію законодавства Катерини II щодо привілейованого стану, а й, у подальшому, зростали масштаби адміністративно-управлінських повноважень їх корпоративних органів.

Із розширенням станових повноважень предводителів зростала сфера їх провінційно-адміністративної компетенції, а саме щодо:

– обов'язкової присутності у повітовому суді при розмежуванні земель відновлених губерній (1801 р.) [4, с.775-779];

– участі у вирішенні суперечок між по-

міщиками та їх селянами (1803 р.);

– участі у вирішенні інфраструктурних проблем (наприклад, покращенні шляхів сполучення);

– обов'язків, пов'язаних із збором земських повинностей (1805 р.);

– залучення населення до здійснення щеплення вакциною від віспи у рамках роботи у спеціальних комітетах (1811 р.) [15, с.640-645].

Указом Олександра I про земські повинності від 2 травня 1805 р. предводителі дворянства повинні були брати участь у процесі визначення розміру земських повинностей (разом з губернаторами та віце-губернаторами), контролювати виконання дворянами тих чи інших господарських справ місцевого значення, а також спонукати й організувати дворян повіту чи губернії до участі у так званих «добровільних дворянських складках», тобто пожертвах для проведення певних суспільно важливих громадських робіт [18, с.1011-1016]. Аналіз указу, а також його практичних наслідків свідчить про те, що у процесу виконання земських повинностей державні органи влади були наділені переважно контролюючими функціями, тоді як дворянські станові корпорації (очолювані предводителями) стали фактичними виконавцями цих робіт. Відтак, можна впевнено стверджувати не лише про поступове розширення їх адміністративно-управлінських функцій, а й економічних повноважень та обов'язків.

У першій чверті XIX ст., за особистої ініціативи Олександра I, відбулося розширення повноважень дворянських предводителів у ході вирішення конфліктних ситуацій між поміщиками та їхніми селянами. Більшість дослідників періоду XIX ст., які демонстрували консервативно-державницькі погляди, традиційно підкреслювали солідарність імператора у таких справах з підданими, а не їхніми панами. Зважаючи на це, суть указу зводилася до наділення губернських предводителів повноваженнями нагляду за маєтками, де мали місце конфлікти.

Правління Олександра I відзначене прийняттям ще декількох законодавчих актів, які мали безпосереднє відношення до уточнення статусу досліджуваного нами інсти-

туту місцевої влади та станового самоуправління. Зокрема, це укази: про встановлення для губернських дворянських предводителів чин V класу (1818 р.) та їх право займати місце після губернатора (а відтак, перед віце-губернатором) (1816 р.); заборону губернським правлінням і палатам надсилати предводителям накази та вимагати від них рапорти (1821 р.). Натомість у сфері урядового управління вказані особи були наділені обов'язками закупівлі хліба для селян (1812 р.), участі у проведенні народного перепису (1815 р.), збору для уряду відомостей про майновий стан поміщиків (1816 р.), участі у роботі ради кредитних установ (1817 р.) і постійних губернських комісій з народного продовольства (1822 р.), нагляду селянами-втікачами та жебраками (1823 р.). Вищевказані укази, розширюючи й урізноманітнюючи коло повноважень дворянських предводителів, зберігали та поглиблювали двоїстість цих посад – їх станово-корпоративний та урядово-адміністративний характер.

Важливу роль у трансформації інституту дворянських предводителів відіграв указ Миколи I від 6 грудня 1831 р. «Про порядок дворянських зібрань, виборів та служби по ним» [13, с.247-273]. Документ досить детально регламентував повноваження вказаних осіб, як повторюючи норми попередніх законів, так і розширюючи їх. Зокрема, чи не вперше у полі зору опинилося питання про розмежування функціонування інституту на губернському та повітовому рівнях.

Ведення Російською імперією активної зовнішньої політики (участь у наполеонівській війнах) і необхідність силового вирішення низки внутрішніх проблем у різних її частинах (наприклад, польське повстання 1830-1831 рр.) обумовлювали поступове посилення функцій предводителів і під час мобілізаційних рекрутських зборів.

Характерним прикладом демонстрації консервативності державного курсу тогочасної влади став указ 2 квітня 1842 р., який залучив повітових предводителів до «керівництва» земською поліцією. «У випадку невиконання селянами взятих ними на себе по договору обов'язків, вони спонукаються до того земською поліцією під керівництвом повітових предводителів дворянства і

під вищим наглядом губернського правління» – йшлося у законі [14, с.261]. Іншими словами – вказані особи, окрім станових, адміністративно-управлінських і судових повноважень, отримали і винятково поліцейські функції. На початку 1850-х рр. до цього переліку додалися ще й військово-пенітенціарні, навчально-виховні та функції пов'язані з охороною здоров'я. Серед господарських обов'язків знаходимо: участь в організації громадського заорювання та загальною проведенням різноманітних громадських робіт, нагляд за додатковими закупками хліба та видачею селянам хлібних позик. У цьому ракурсі необхідно об'єктивно зазначити, що предводителі, з очевидних причин, виступали, перш за все, у ролі захисників інтересів поміщиків. На першому місці тут стояла їх діяльність у продовольчій сфері – подача численних прохань про відстрочки та розстрочки хлібних позик, засвідчення перед урядом тяжкого становища окремих землевласників та ін. [19, с.209-210]. Ця особливість роботи предводителів набувала особливого значення у неврожайні роки, як це було у Полтавській губернії у 1839 р. Складність відповідної ситуації визначила потребу у тимчасовому розширенні повноважень повітових предводителів: щодо розпорядження продовольчих капіталів; спостереження за справедливою видачею позик для тих, хто їх дійсно потребував; наданням субсидій для закупівля насіння й ін. [1, с.615].

Варто звернути окрему увагу на тенденцію, що розвивалася паралельно із підвищенням ролі й авторитету дворянських корпоративних органів. Так, намагаючись тісніше пов'язати привілейований стан з державною службою, уряд разом з цим поставив його під уважний контроль з боку губернських і повітових властей. Відтак, у 1830-1840-х рр. дворянські корпоративні органи перетворилися у своєрідний додаток до місцевого бюрократичного апарату, а губернські предводителі дворянства – на помічників керівників губерній [23, с.65].

У цілому, період першої половини XIX ст. (головним чином, правління імператорів Олександра I та Миколи I), до початку підготовки проведення селянської реформи, означений подальшим розширенням компе-

тенції повітових і губернських предводителів дворянства. Надаючи їм низку непритаманних до цього функцій, центральна влада прагнула якнайтісніше інтегрувати цей інститут до загальноімперської структури управління. Відтак, саме завдяки цьому і відбулося перетворення його із суто дворянського станового на адміністративний орган, що не лише відстоював дворянські корпоративні інтереси, а й займався державними проблемами. Цілком очевидно, що певне мотиваційне значення мала і та роль дворянства, яку воно відігравало у численних війнах і регіональних конфліктах Російської імперії протягом усієї першої половини XIX ст.

В охарактеризованому процесі специфіка окремих регіонів України полягала у необхідності посилення інтеграційних процесів по відношенню до колишньої козацької старшини (Лівобережжя), нівелювання впливу польського елемента (Правобережжя), а також забезпечення економічних інтересів під час колонізації й освоєння нових земель (Південь).

Напередодні періоду реформ 1860-1880-х рр. складалася така ситуація, що фактично всі корпоративні інтереси дворянства відстоювалися їх предводителями – повітовими та губернськими. Разом з тим, це не заважало нівелюванню станового характеру вказаних посад, що підтверджується проаналізованими вище численними нормативно-законодавчими актами, починаючи з 1762 р. Станом на середину XIX ст. відповідні зміни набули таких масштабів, що адміністративно-управлінські функції предводителів стали переважати суто станові. Відтак, створення і подальша діяльність, наприклад, земських установ відповідно до реформи 1864 р. не могло відбуватися без участі і навіть без прямого керівництва дворянства. Одним із наслідків цього стало фактичне поєднання адміністративних і станових органів (в особі предводителів), що в умовах поглиблення системної кризи у Російській імперії зумовила екстраполяцію суспільного невдоволення з губернських установ на дворянські. При цьому очевидно, що значна доля справедливості у цьому була зумовлена тією захисною роллю, яку виконували предводителі по відношенню до поміщиків.

Для пореформеного періоду, з огляду на законодавчі зміни 1860-х рр., були характерні якісно нові риси розвитку інституту дворянських предводителів. Так, ще на стадії підготовки селянської реформи 1861 р. планувалося реорганізувати систему місцевого самоуправління. Відповідні ініціативи торкалися вказаних осіб у частині планів обмежити компетенцію повітових предводителів винятково внутрішньостановими функціями. Як відомо, їм не судилося бути втіленими на практиці, однак сама поява нового центру влади – земської управи, породжувала відповідні тенденції. Голова цього органу не підпорядковувався безпосередньо предводителю і, по суті, був обраний представниками всіх станів повіту. До того ж для ліберальної частини дворянства предводитель у значній мірі асоціювався з минулою дореформеною епохою [26, с.124]. Втім, говорячи про певне владне суперництво між вказаними органами, слід розуміти, що саме на повітових предводителів був покладений обов'язок головувати у повітових комісіях з підготовки відкриття земств, а вибори першого триріччя (1865-1868 рр.) засвідчили цілковите домінування дворян серед голів управ та їх членів. Разом з цим, подальша історія не позбавлена прикладів їх плідної й ефективної господарсько-адміністративної співпраці з новоствореними установами [22, арк.1-11].

У цьому контексті необхідно розуміти, що ліквідація суттєвої частини дореформених дворянських губернських і повітових установ не призвела до остаточного занепаду інституту предводителів чи самої ідеї делегування владою широких повноважень привілейованому стану. Останній, будучи надійною опорою для самодержавства протягом десятиліть, не лише взяв активну участь у проведенні реформ, а й багато у чому продовжував відігравати істотну роль в адміністративно-управлінському житті регіонів. У подальшому ж така фактична незмінність ситуації, поряд з іншими факторами, нерідко ставала причиною не лише локальних селянських заворушень, а й загальної дестабілізації внутрішньополітичної ситуації у Російській імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

0. Корф С.А. Дворянство и его сословное управление

за столетие 1762-1855 годов / С.А. Корф. – СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1906. – С. 6.

1. Об учреждении в Москве Комиссии для сочинения проекта нового Уложения, и о выборах в оную Депутатов (№ 12801) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XVII (1765-1766). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 1097, 1100.

2. О возобновлении выборов в Депутаты Комиссии о сочинении проекта нового Уложения через два года (№ 13119) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XVIII (1767-1769). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 673.

3. О восстановлении пяти Губерний и подчинении пограничных Губерний Военным Губернаторам (№ 20004) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXVI (1800-1801). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 775-779.

4. О выборе Дворянству в Малороссийских Губерниях кандидатов для Главных и генеральных Судов и о представлении об оных в Сенат для испрошения Высочайшего утверждения (№ 17789) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXIV (6 ноября 1796 – 1797). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 319.

5. О даровании вольности и свободы всему Российскому дворянству (№ 11444) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XV (1758-1762). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 912-915.

6. О доставлении в Военную Коллегию полевым и гарнизонным Командирам подробным сведений о Дворянстве, определяемых на военную службу Дворян (№ 14612) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XX (1775-1780). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 526-528.

7. О избрании вновь Дворянских Предводителей и городских Голов (№ 13600) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XIX (1770-1774). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 267.

8. О избрании Дворянских Предводителей и Городских Голов по прошествии двухгодичного срока, без особенного в том указа (№ 13661) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XIX (1770-1774). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 315.

9. О нелишении пенсии уволенных с оною в отставку и потом выбранных Дворянским обществом в земскую службу (№ 15140) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXI (1781-1783). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 81-82.

10. О положении границы между Наместничествами и между уездами каждого Наместничества (№ 15160) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXI (1781-1783). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 124-125.

11. О порядке выборов в Губерниях должностных лиц из Дворян и купечества (№ 14816) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XX (1775-1780). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 760.

12. О порядке Дворянских Собраний, выборов и службы по оным (№ 4989) // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. VI (1831).

– Ч. II. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1832. – С. 247-273.

13. О предоставлении помещикам заключать с крестьянами договоры на отдачу им участков земли в пользование за условленные повинности, с принятием крестьянами, заключившими договор, названия обязанных крестьян (№ 15462) // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. XVII (1842). – Ч. I. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1843. – С. 261.

14. О распространении прививания коровьей оспы в Губерниях (№ 24622) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXXI (1810-1811). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 640-645.

15. О сборе рекрут с 500 душ по одному человеку (№ 14509) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XX (1775-1780). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 416.

16. Писарькова Л.Ф. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века: Эволюция бюрократической системы / Л.Ф. Писарькова. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 410.

17. Предварительное положение о земских повинностях (№ 21737) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XXVIII (1804-1805). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 1011-1016.

18. Середонин С.М. Исторический обзор деятельности Комитета министров: К столетию Комитета министров (1802-1902): [В 7 т.] / Сост. С.М. Середонин. – СПб.: Канцелярия Комитета министров, 1902. – Т. 2: Ч. 1: Комитет министров в царствование императора Николая Первого (1825 г. ноября 20 – 1855 г. февраля 18). – С. 209-210.

19. Учреждения для управления Губерний Всероссийской империи (№ 14392) // ПСЗРИ. – Собр. 1-е. – Т. XX (1775-1780). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С. 230.

20. ЦДІАК України, ф.204, оп.5, спр.3177, арк.58; ЦДІАК України, ф.736, оп.1, спр.675, арк.2-5.

21. ЦДІАК України, ф.219, оп.1, спр.327, арк.1-11.

22. Циганенко Л.Ф. Предводителі дворянства Бессарабської губернії та їх роль у системі управління краєм (перша половина XIX ст.) / Л.Ф. Циганенко // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. – 2008. – Вип. 14. – С. 65.

23. Чечулин Н.Д. Русское провинциальное общество во второй половине XVIII в. / Н.Д. Чечулин; изд. Славянского благотворительного комитета. – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1889. – С. 27.

24. Шандра В. Совісний суд в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття: структура, судові практики та архівні фонди / Валентина Шандра // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 535.

25. Шаповалов В.А. Председатель земской управы и предводитель дворянства: административный паритет, или борьба за лидерство в уездной жизни пореформенной России (60-90-е гг. XIX в.) / В.А. Шаповалов // Научные ведомости БелГУ. Серия «История. Политология. Экономика». – Белгород, 2011. – № 7 (102). – Вип. 18. – С. 124.

Русанов Юрій Трансформації інституту дворянських предводителів у структурі місцевого самоуправління Російської імперії (XVIII-XIX ст.)

У статті розкрито трансформаційні процеси, що відбувалися у структурі місцевого самоуправління Російської імперії. Висвітлено роль дворянських предводителів в адміністративно-управлінському житті регіонів, їх активна участь у проведенні реформ та підтримка самодержавства.

Ключові слова: дворяни, предводителі, самоуправління, реформи, Російська імперія, законодавство, маніфест, Уложення

Русанов Юрий Трансформации института дворянских предводителей в структуре местного самоуправления Российской империи (XVIII-XIX вв.)

В статье раскрыты трансформационные процессы, происходившие в структуре местного самоуправления Российской империи. Освещена роль дворянских предводителей в административно-управленческой жизни регионов, их активное участие в проведении реформ и поддержка самодержавия.

Ключевые слова: дворяне, предводители, самоуправления, реформы, Российская империя, законодательство, манифест, Уложения

Rusanov Yuriy Transformations of Marshals of Nobility Institute in Local Self-Government of the Russian Empire (XVIII-XIX centuries)

The article has covered processes of transformation involved in local self-government of the Russian Empire. Role of marshals of nobility in administrative and managerial life of the territories, as well as their active participation in reforming and support of the autocracy.

Keywords: nobles, marshals, self-government, reforms, the Russian Empire, legislation, manifest, Ulozhennia (Legal Code)

Рецензенти:

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Тригуб П.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 15.01.2016 р.